

Минерали, загађење и преумљавање

Србија, свет и јемство ЕУ

Европа подстиче Србију да отвори нове руднике, желећи да се снабдева нашим минералима и да смањи зависност од Кине, али се рударски пројекти суочавају са растућим отпором јавности и струке. Академија инжењерских наука (АИНС) и САНУ залажу се за укидање пројекта Јадар, указујући на далекосежне негативне последице и угрожавање једног од наша три најважнија водоносна система. Деканка Рударско-геолошког факултета наводи да се рударство не може доводити у питање, већ је једино питање „какво рударство“. Рударење којем сведочимо у Бору подразумева предају рудног блага будзашто, за занемариве новце, уз масовну девастацију животне средине. Институт Батут наводи да загађење у Бору значајно увећава учесталост канцера. Упитан хоће ли пројекат Јадар задовољити највише еколошке стандарде, председник Србије упућује на гаранције које ће дати ЕУ, али немачки посланици говоре да је животна средина у Србији одговорност српских а не немачких власти. ЕУ обећава да ће рудницима који прекомерно загађују укинати подршку, али би то било прекасно ако већ настану девестирајуће последице на које упозоравају стручњаци АИНС и САНУ. Суочен са најавама да би се широм Србије могли појавити бројни рудници и депоније, узнемирен озбиљним последицама спроведених геолошких истраживања, и забринут за своје куће и њиве, народ организује све масовније протесте, док власт негира аутентичност народног бунта и сматра да се ради о покушају опозиције да дође на власт. Литијум је поделио и ПроГлас, где један од оснивача сматра да се литијум мора ископати, да побуњени народ испољава домородачко понашање и да су противници рудника у Јадру еколошки популисти који шире непроверене информације. Судићи по свему, Србија се суочава са великим глобалним и локалним изазовима подељена, са раскинутом везом између народа и доносиоца одлука. Власт одбацује став наших најбољих, светски признатих стручњака, игнорише преовлађујући став јавности и улаже велики труд у медијско преумљавање, дискредитовање неистомишљеника и мобилизацију подобних. Енергија се троши на унутрашње сукобе, губе се из вида досадашња искуства и дугорочни интереси, док цело друштво постаје лак плен мешетара са обе стране глобалних подела.

Свет око нас не стоји, заоштрава се глобална несташица воде, хране, енергије и минералних ресурса. Борба за хегемонију и ресурсе, пароксизам нетрпељивости и кратковидост профитно мотивисаних одлука гурају свет у ковитлац сукоба. У некадашњим перјаницама демократије и цивилизацијских вредности све је мање државника а све више популиста који инструментализују медијски простор, док све кључне државне одлуке доноси крупни капитал који се не либи бруталних ратова и прогона читавих народа да би остварио профит. Балкан је изложен променама климе, значајно је измењен режим падавина, честе су суше и бујичне поплаве, док је Србија додатно оптерећена загађењем воде, земље и ваздуха. Према подацима Светске здравствене организације, загађење је знатно веће него у земљама ЕУ, што угрожава здравље и скраћује животни век. Од загађења ваздуха умре око 15 хиљада људи годишње, а од рака око 20 хиљада људи. Загађење утиче на плодност и одржавање плода. Број живорођене деце је од 2003. до 2023. опао за 23%, број умрлих је у Србији 1,75 пута већи од броја рођених, што говори да су сузбијање загађења и очување вода питања од највишег националног значаја.

Рударење и приступање ЕУ

Загађење може зауставити приступање Србије ЕУ, јер би трошкови санирања наших депонија и привођења земљишта, ваздуха, вода европским стандардима били нежељени терет за земље чланице. Истовремено, постоји интерес утицајних група да се у Србији одлаже део отпада и да се експлоатишу минерали методама јевтиног рударења, у складу са концепцијом која зелену агенду и чисту природу намењује само одабранима, док се зарад напретка морају загадити друге земаље. Ради опстанка и уласка у ЕУ, Србија би морала обуставити све ризичне пројекте, и пре свега спровести у целости европске законе, мере надзора и систем санкција у циљу заштите вода, земље, ваздуха и живог света. Примена највиших стандарда заштите животне средине подразумева корените промене у свим активним рудницима и целокупној привреди. Као први корак, неопходно је трајно забранити планиране пројекте експлоатације литијума и бора који предвиђају депоније сред њива, шума, вода и насеља и/или испуштање воде из постројења, коришћење камиона на дизел гориво и значајно загађење. Србија се мора развијати, али не по цени пробних примена недовољно истражених технологија нити по цени свођења земље на руднике и депоније. Премда заговорници рударења говоре о литијуму и зеленој агенди, много извеснији покретач својеврсног рударског десанта на Србију је жеља да се јевтиним рударењем и на уштрб животне средине дође до бората и другог рудног блага. Наведене и све друге мотиве требало би подробно проучити. Не треба преувеличавати значај малог броја борбенијих западних челника који позивају на обуздавање нашег идентитета, суверенитета, значаја и утицаја на Балкану, али треба уочити да би отварање рудника и расељавање наших села погодовало таквим жељама.

Може ли другачије него у Бору и Јадру?

Очување животне средине, питке воде и сеоског становништва је међу кључним друштвеним интересима. Ради заштите вода, требало би спровести санацију и рекултивацију постојећих депонија рударског, комуналног и других отпада, јер оне трајно угрожавају резерве питке воде и горње слојеве земљишта са већом биолошком активношћу. Неприхватљива је градња нових депонија, јаловишта, флотационих језера и постројења која испуштају воду у окружење или водотокове јер доноси неприхватљиве последице. Напредне технологије омогућују да се рударење и прерада руде обаве без депонија, без испуштања воде, уз прихватљиво смањење профита. Могућност рада без депонија већ је демонстрирана у рудницима угља, олова, цинка, фосфата и других, широм света. Изузетно, депоније се могу формирати у пустињама, на великим удаљености од насеља, шума, вода и пољопривредног земљишта. Примена наведених технологија зацело представља највише стандарде у заштити животне средине у пољу рударења и прераде руда, стандарде који на територији Србије искључују градњу депонија и испуштање воде из постројења.

Тврдње да би рудници са депонијама могли радити у складу са највишим стандардима заштите животне средине представљају покушај обмане, јер у Србији нема ненасељених пустиња, већ би се депоније нашле у близини насеља, шума, њива, река и извора. Довођење јавности и доносиоца одлука у заблуду може створити трајне штете великих размера, угрозити становништво и живи свет и свести Србију на земљу која у бесцење продаје своје ресурсе, и где рударске компаније остварују екстра профит на рачун масовне девастације животне средине. У земљама са великим уделом рударења у БДП, животни век је знатно краћи него у Србији. Пред крај рада тамношњих рудника, многи огранци страних компанија оглашавају банкрот како би

избегли трошкове декомисије, рекултивације и друге обавезе. Законске обавезе санације и рекултивације се не спроводе ни у Србији, што урушава поверење у нове инвеститоре и у представнике власти које им допуштају да раде у Србији.

Ради спречавања трајне штете великих размера, потребно је обуставити издавање дозвола инвеститорима у руднике, постројења за прераду руде и других индустријских постројења која предвиђају депоније или испуштање чврстих или течних садржаја у окружење и водотокове. Ово подразумева забрану реализације свих најављених пројеката експлоатације литијума и бора јер они предвиђају градњу депонија и/или испуштање воде у окружење. Сагледавање писаних докумената Академије инжењерских наука Србије и САНУ пружа увид у добро утемељену научну и стручну потпору њиховом позиву да се обустави пројекат *Јадар* због трајних негативних последица по животну средину и становништво у Западној Србији, и због дугорочног нарушавања интереса шире заједнице.

Рудно благо је породична сребрнина и не сме се будзашто предати или продати другима у време када је тржишна вредност мала, а поготову не по цену угрожавања окружења и водоснабдевања. Прави домаћин ће чувати необновљиве ресурсе за времена када ће њихова цена бити вишеструко већа а технологије експлоатације знатно напредније, чистије и сигурније. Пример недомаћинског располагања ресурсима је све интензивнија експлоатација бакра у Борском басену. Резерве бакра широм света биће исцрпљене за око четири деценије, док ће већ видљива nestaшица довести до великог раста цене бакра, и зато би требало сачувати наш бакар за деценије које долазе. Операције у Бору запошљавају двадесетак хиљада страних радника, број наших радника мањи је од шест хиљада, број онколошких пацијената близак је четири хиљаде, загађење арсеном десетинама пута премашује границе, из Србије се извози не само метал већ и концентрат руде богат бакром и златом, што указује да би нашем преговарачу са кинеским инвеститором требало ускратити поверење.

О литијуму

Политичари и пропагандисти говоре да је литијум велика развојна шанса. Литијумске батерије се још увек користе у електричним аутомобилима, али их постепено замењују много сигурније батерије без литијума. Директор компаније Стелантис предвиђа да ће за десетак година преовладати батерије са „другачијом хемијом“, што значи да ће потражња за литијумом усахнути свега 6 година после планираног отварања рудника у Јадру. Тржишна цена литијума је већ данас 7 пута мања него крајем 2022. и наставља да пада, што је навело водећег аустралијског произвођача литијума Албемарле да отпушта своје раднике. Литијум је тако јевтин да фабрике батерија у ЕУ, Мађарској и Албанији планирају да га набављају на слободном тржишту, што би требало да чине и најављене фабрике у Србији, јер веома ниска тржишна цена литијума не може ни изблиза надокнадити озбиљне штете које прате експлоатацију и прераду јадарита. Сагледавањем рудног блага Србије и увидом у цене литијума и других минерала на светском тржишту стиче се утисак да рударске компаније долазе због бора, мангана, хрома, молибдена, никла, кобалта, волфрама, кадмијума, антимоана, платине, магнезита и графита, док се литијум истиче у први план као зелени изговор који прикрива план интензивне експлоатације других минерала на јевтин начин, уз градњу депонија, испуштање воде из постројења и масовну девастацију животне средине.

Уколико се за тридесетак година покрену прве електране на фузију, чији рад тражи изузетно велике количине литијума, цена литијума би могла стреловито порасти. У датим околностима, европске земље помно проучавају своја налазишта литијума.

Преовлађује интерес да се тренутне потребе за литијумом задовоље јевтином експлоатацијом у земљама које толеришу депоније, испуштање воде из постројења и друга загађења која прате јевтино рударење. Експлоатација литијума у земљама ЕУ и у складу са европским стандардима била би знатно скупља. Сагледавајући своје интересе и предстојећи прелазак на не-литијумске батерије, ЕУ не жури са експлоатацијом сопственог литијума већ га чува за деценије које долазе, настојећи да текуће потребе намири експлоатацијом у земљама са лабавијим еколошким стандардима. У контексту приступања Србије ЕУ и зарад домаћинског управљања земљом, домаћи литијум не би требало препустити у невреме и будушто, већ га треба чувати за времена када му цена буде значајно већа и када буду усавршене данас експерименталне технологије експлоатације. У време када би планирани рудник у Јадру већ одавно утрошио све резерве и окончао рад, покретање фузије може учинити да све преостале резерве литијума постану право богатство за своје власнике. Са експлоатацијом домаћег литијума не би требало журити ни зарад обећаног развоја аутомобилске индустрије, јер се литијум може купити по веома повољним ценама. У најповољнијем сценарију, Србија би могла утрошити мање од једне седмине наговештене производње литијума, док би се највећи део извозио. У Србији се не спречава извоз руде, концентрата, метала и полуфабриката и нема гаранције за уградњу минерала у готове производе, што увећава ризик да остатак Србије подели судбину Борског басена.

Шта чинити пре и после укидања пројекта Јадар

Требало би обуставити праксу по којој израду студија о утицају планираних инвестиција на животну средину организују инвеститори, јер они немају интерес нити обавезу да неповољне исходе начине јавно доступним, већ имају могућност да наставе потрагу за стручњацима спремним да сачине студије са позитивним исходом. Требало би формирати независно регулаторно тело за питања животне средине и избећи да о питањима баланса између економског развоја и животне средине одлучују појединци у конфликту интереса. Одговорна држава не сме планирати руднике где би странци будушто узимали наше необновљиве ресурсе, и при томе рударили на јефтин, традиционалан начин, уз градњу депонија и испуштање воде из постројења. Не треба тражити гаранције страних политичара, јер добар домаћин у погледу судбинских питања тражи савет и гаранције у својој кући а не у комшилуку. Продаја минералних ресурса уз жртвовање животне средине обезбеђује приходе на кратак рок и не говори о мудрости државника. Домаћинске врлине доносиоца одлука доказују се проналажењем путева просперитета уз очување животне средине, становништва и живог света на дужи рок.

Ако пресуше бунари, знаћемо ко је главни кривац, то ће се урезати у памћење народа, али нам то знање неће много помоћи. Да би спречили прекривање њива и шума рудницима и депонијама, требало би да свако промишља и делује док још има воде. Мотиви и улози промотера рударења су велики, али су наши још већи, питање опстанка више није реторички појачавач већ горка реалност. Проблеми се неће решити сами од себе и неће их решити неко други. Потребна нам је свест о заједничком интересу и циљу, толеранција и емпатија да превазиђемо разлике и саберемо се око најважнијег, као и спремност да без резерве уложимо своје време и труд. Лошим временима и лошим људима не треба се потчинити и прилагодити, треба се покренути и упорно деловати да се заједно одупремо опасностима које нам прете.